

Aproximació a la participació de les confraries gremials en les processons religioses i civils barcelonines durant els segles XVII-XVIII

Albert Domènech. Membre de la Germandat de Sant Marc Evangelista de Barcelona (1202).

La present comunicació vol reivindicar les processons des de dos vessants diferents: d'una banda; el vessant estètic efímer que indubtablement tenen aquesta mena d'actes al carrer, i, de l'altra, la participació activa que les confraries religioses han tingut tradicionalment en els diversos tipus de processons i desfilades, fossin de caire religiós o civil -incloses les que contenien representacions mitològiques!

És, de fet, un petit tast d'un estudi més ampli que preparo a llarg termini, i que ha d'analitzar l'art efímer al voltant de les celebracions vinculades al poder reial a la Barcelona de l'Antic Règim, fossin proclamacions reials, nativitats d'infants, entrades reials a la ciutat o bé exèquies reials.

Les processons com a art efímer

En els estudis actuals de la història de l'art cada vegada es fa més èmfasi en manifestacions artístiques aparentment molt secundàries que s'engloben en l'art efímer, i que havien estat molt presents en actes com ara les processons i desfilades de què ens ocupem en aquesta comunicació.

Entenem com a *art efímer* tota manifestació artística que no està concebuda per a una exhibició permanent o de llarga durada, sinó per a un període temporal, més o menys breu, o fins i tot per a un esdeveniment concret d'una sola jornada. Aquesta definició comprèn tot allò que envolta la festa o acte que se celebra, des de les tramoies fins a les arts més escèniques. En el cas que ens ocupa, hi inclouríem tant les processons religioses com les màscares reials i tot el que aquestes manifestacions comporten d'estètica vinculada a la participació ciutadana.

L'art efímer fou una disciplina artística que comptà amb una gran difusió i desenvolupament en el període barroc. Pels testimonis documentals conservats, se sap que molts pintors i escultors hi dedicaven una part molt important de la seva tasca, treballant tant per a l'administració política i gremial com per a les confraries, les parròquies i les autoritats eclesiàstiques...

La grandiloqüència i l'aparença escenogràfica, que l'art efímer es permetia explotar fins a l'extrem, s'adeia als gustos de la societat d'aquell moment i per això mateix eren característiques principals de l'estil artístic en boga, el barroc. A l'època del barroc, en la majoria de les festes religioses s'usaven grans tramoies i estructures efímeres, moltes vegades pensades per ser muntades en ocasió de la festa i desmuntades i conservades posteriorment per a l'any següent. Recordem, per exemple, les grans celebracions que es realitzaven per la festa de la Mare de Déu d'Agost, per a les quals era habitual que les esglésies disposessin d'un llit ricament decorat on dipositar-hi l'escultura que representava la dormició de la Verge, col·locat sobre un cadafal per tal que fos objecte de veneració dels feligresos. Al Museu de la Catedral de Girona es conserva un esplendorós llit barroc que va ser construït per a la celebració d'aquesta festa i que durant anys fou muntat i desmuntat per a l'ocasió referida.

A Mallorca, on el pes de les tradicions s'ha mantingut fortament arrelat en el cicle litúrgic, a la immensa majoria de parròquies i convents es continua fent aquest muntatge efímer el dia de la Mare de Déu.

Aquestes estructures formarien part, doncs, de l'art efímer immoble ja que quedava fixat en un espai concret i que moltes vegades es realitzen només per a una ocasió, sense que fossin desmuntables sinó fungibles, és a dir sense intenció de conservar-los passada la festa com succeïa amb els cadafals per a les cerimònies fúnebres de personalitats.

L'altre vessant, el de les manifestacions artístiques efímeres mobles, comprendria les obres de teatre litúrgic –d'entre les quals destaquen els anomenats *Misteris* representats per la festivitat de la Mare de Déu d'Agost, com ara el conegudíssim Misteri d'Elx, però també el de Cervera o la Selva del Camp, o dintre el cicle nadalenc les representacions dins de les esglésies de la Nativitat o l'Epifania, transformades i popularitzades, posteriorment, en els Pastorets- però també inclouria les processons.

Les processons es duïen a terme en ocasions fixades pel calendari com són per Setmana Santa, per Corpus i per la festa del Sant patró de la població, que són les que s'han mantingut amb més o menys fortuna arreu, Però també se n'organitzaven quan l'ocasió ho requeria, com ara el trasllat d'unes relíquies, canonitzacions i beatificacions, rogatives contra la sequera o algun flagell en forma de malaltia que damnava la població... Aquest tipus de processons, molt en boga durant l'Antic Règim, van anar minvant en època contemporània fins a la seva pràctica desaparició arran del Concili Vaticà II.

Per a les processons hom dissenyava un protocol que preveïa una autèntica "posada en escena" ja que especificava una escenografia de la qual el carrer era l'escenari i una coreografia amb la desfilada dels participants. El cas paradigmàtic de les coreografies serien les evolucions dels exèrcits romans, *e/s armats*, que encara encapçalen les processons de Setmana Santa en molts indrets.

Els elements plàstics utilitzats en les processons, com ara els passos de processons, les custòdies processionals, els bestiaris, la indumentària de les confraries, la música... formarien part d'aquest art efímer mòbil, i que cal analitzar i estudiar en totes les seves dimensions i, el que és més important, en tota la seva coherència.

Relació entre gremi i confraria gremial

Per a les èpoques anteriors a la nostra i concretament per a l'època del barroc (s. XVII-XVIII) hem de considerar un factor molt important, que moltes vegades passem per alt: la no separació entre el poder polític i el religiós. Com tampoc no hi havia separació entre els tres poders polítics: l'executiu, el legislatiu i el judicial. La necessitat d'un funcionament independent es teoritzà amb el liberalisme i trigà uns dos segles a esdevenir el dogma del sistema polític de les democràcies, vigent en l'actualitat.

Per a l'estudi de les manifestacions artístiques del període que ens ocupa cal tenir present l'estreta relació entre el poder civil i el religiós, com es manifesta, per exemple, en la unitat de les temàtiques dels encàrrecs que rebien els artistes, independentment de si es tractava d'un comitent civil o un càrrec eclesiàstic. Per això establir una discriminació entre l'art religiós i el civil és un cert anacronisme.

Un clar exemple de l'estreta relació entre el món civil i l'eclesiàstic, com a herència ja transmesa des de l'edat mitjana, són els gremis i les confraries devocionals de sants patrons d'oficis. Quan parlem de gremis els hem d'analitzar no només en el vessant civil, com una entitat intervencionista, que vetllava pels interessos d'un ofici concret, sinó també en el vessant religiós que era el que desenvolupava la Confraria devocional establerta pel gremi. Aquest lligam ha arribat, amb major o menor fortuna, fins als nostres dies malgrat la desaparició de molts dels antics gremis i les confraries que hi estaven vinculades. De fet, encara avui, quan la gent gran de les confraries patronals, parlen de les altres persones de la confraria s'hi refereixen com el Tal o la Tal *del gremi*, com hem pogut constatat familiarment en la Confraria de Sant Marc (de la que ens honora formar part) malgrat que aquesta relació actualment sigui més històrica i de tradició, que no pas real.

Aquesta vinculació, però, començà a trontollar amb la divulgació de les idees liberals que tant transformarien el món occidental. Així, a Espanya, la primera mesura liberal que afectà els gremis, i de retruc les confraries, fou el decret 262 del 8 de juny de 1813 que sota el títol de *Sobre el libre establecimiento de fábricas y ejercicio de cualquier industria útil* afirmava que tothom podrà *exercer librement cualquiera industria ú oficio útil, sin necesidad de exámen, título ó incorporación á los gremios respectivos, cuyas ordenanzas se derogan en esta parte*. Aquest decret, doncs, donava llibertat de practicar qualsevol ofici on hom volgués i a més anul·lava l'obligatorietat de pertànyer a un gremi per tal d'exercir un ofici determinat. D'aquesta manera desapareixia el monopoli professional i molts agremiats es desempallegaren de l'immobilisme que exercien els gremis, i, de retruc, de les quotes que havien de pagar. Com que els elements gremials i devocionals anaven units, també hi hagué una certa desvinculació de les confraries, fet que els comportà una progressiva entrada en crisi. La laïcització de la societat va fer la resta, portant al naufragi moltes confraries gremials que, una vegada perdut el sentit de pertinença a una organització laboral, van veure com es perdia en molts casos la vinculació religiosa que la confraria conferia als qui hi estaven lligats.

Ara bé, a l'època de l'Antic Règim, període objecte de l'estudi que duem a terme, la seva participació, més que activa, en tots els esdeveniments ciutadans de Barcelona és ben patent.

Els esdeveniments festius, litúrgics o no, més usuals a la ciutat de Barcelona, però, foren els religiosos. La població els vivia amb total lliurament, fet que aixecava algunes polèmiques, tal com mostren alguns documents, sobre la conveniència o no de continuar organitzant-los per evitar aldarulls. Així doncs, les festes religioses es vivien intensament i, alhora, eren un esdeveniment que trencava la quotidianitat dels habitants de les ciutats, en aquest cas de Barcelona, però també dels d'alguns dels pobles de les rodalies que es desplaçaven a Barcelona per assistir-hi.

La força econòmica i política dels gremis (que participaven en els òrgans de poder civil i militar de la ciutat de Barcelona) i de les seves confraries, els atorgava l'estatus d'organització solvent, i per això es comptava amb la seva participació en els actes públics més diversos i àdhuc se'ls n'encarregava, coma mínim en part, l'organització.

De fet, la documentació iconogràfica i escrita demostra que les confraries gremials participaven activament, ja des del bell inici, en les processons

religioses de Corpus i de Setmana Santa, com a portants de diversos dels passos que sortien al carrer.

Això conferí a les confraries una gran experiència en l'organització d'actes festius i processons, reconeguda tant per solvència econòmica a l'hora d'afrontar despeses econòmiques que comportaven esdeveniments d'aquesta mena, com pel fet de tenir una xarxa de persones que ja estaven avesades a participar i a col·laborar entre elles amb aquesta finalitat.

Aquest aspecte organitzatiu de les confraries és el que l'Estat, des de l'administració local fins a la monarquia, aprofità per tal d'organitzar les festes i desfilades civils. És aquest vessant el que volem destacar en aquesta comunicació, perquè creiem que on la documentació diu que en tal acte van participar els gremis i col·legis de la ciutat s'està referint, sobretot, a les confraries que hi tenien una llarga experiència.

Fins aquí el que hem pogut saber i investigar. Una recerca exhaustiva sobre la participació de les confraries i gremis en la vida social de la ciutat durant els segles XVII i XVIII ha d'incloure aspectes ben diversos.

En primer lloc ha de passar per fer una relació d'esdeveniments de caràcter civil que podien ser susceptibles de celebracions públiques (proclamacions, visites, -casaments, naixements i exèquies reials-, batalles guanyades, tractats de pau... per comprovar quines són les festes principals que es van realitzar i buscar-ne la documentació que n'hagi arribat fins als nostres dies.

La documentació que cal revisar l'hem d'anar a cercar en:

- Arxius de Confraries i Gremis, dipositats sobretot a l'Arxiu de la Ciutat (Ca l'Ardiaca) i a l'Arxiu Episcopal, sense descartar el de la Catedral;
- Dietaris oficials de l'Ajuntament de Barcelona i de la Generalitat de Catalunya i -posteriorment al Decret de Nova Planta- els de la Reial Audiència;
- Dietaris particulars i memòries personals, com les del Baró de Maldà, que s'han de buscar dintre de l'Arxiu de la Ciutat i a la Biblioteca de Catalunya, sense descartar algun arxiu privat més o menys obert al públic;
- Documentació vària als arxius parroquials.

L'altra font que hem de tenir molt present és la bibliogràfica de l'època, ja que era habitual editar petites cròniques o resums dels esdeveniments d'aquest tipus amb la intenció (que de fet s'ha aconseguit) de deixar memòria escrita de l'esforç de la preparació i del lluïment assolit.

Aquesta font bibliogràfica ens és molt útil perquè ens permet resseguir tota una sèrie d'actes civils i religiosos (des de sermons fúnebres de personalitats molt variades, fins a les entrades reials a la ciutat) que altrament se n'hagués perdut la constància per sempre més. Algunes vegades (malauradament poques en comparació amb la gran quantitat d'opuscles que es van arribar a publicar) anaven acompanyats de gravats que il·lustraven com eren les tramoies que s'havien construït i desmuntat posteriorment, o fins i tot en alguna ocasió reproduïen les processons i desfilades amb el vestuari utilitzat.

La mostra més esplendorosa d'aquesta tipologia bibliografia és l'anomenada Màscara Reial, que reproduceix en un llibre luxós, de gran mida i profusament il·lustrat, l'acte homònim celebrat el 1764. i que està considerat, de fet, un dels llibres més ben editats del barroc català. En moltes altres d'aquestes publicacions, malgrat no ser fetes amb un luxe semblant, sí que tenen unes explicacions més exhaustives.

L'estudi de tota aquesta documentació ens ha de permetre poder comparar les celebracions litúrgiques religioses amb les civils i veure quines relacions hi havia. S'ha d'analitzar quins eren els recorreguts i itineraris d'aquestes festes i desfilades i comparar-los amb els de les processons litúrgiques, sense perdre de vista que el període de temps de què parlem engloba dos segles i durant aquest temps els esdeveniments –tant religiosos com civils- podrien haver variat significativament.

L'altre element important, i que també caldria analitzar, és la música que es va compondre per a cadascuna de les celebracions. Aquest és un aspecte, del qual resten realment molt pocs rastres, que podria aportar alguna sorpresa o altra si fos objecte d'un estudi musicològic seriós. Recordem que les capelles catedralícies de música componien música per a festivitats religioses concretes i que no seria estrany que també se'ls hagués encarregat la destinada a les celebracions civils.

Així doncs, resta obert un camí per a la investigació de les relacions entre el poder polític i religió, exemplificat en el paper que les confraries gremials van tenir en els actes festius i commemoratius de tota mena durant els segles XVII i XVIII.